

KUTATÁS KÖZBEN

ELITOKTATÁS ÉS ISKOLASZERKEZET

1994-ig a Művelődésügyi Minisztérium nyilvántartása alapján 176 iskola kapott engedélyt arra, hogy a négy osztályos hagyományos képzési formától eltérő szerkezetben folytasson gimnáziumi képzést. Ez azt jelenti, hogy az 1989-től megindult gimnáziumi szerkezetváltás eredményeként immár az összes gimnáziumok 40%-a tért át valamilyen mértékben új szerkezetű oktatásra (Ezen belül az iskolák valamivel több mint a fele 6 osztályos, valamivel kevesebb mint a fele pedig 8 osztályos gimnáziumi modellt választott.). Ez az arány azt jelzi, hogy a középfokú iskolaszervezet átalakulása nem értelmezhető többé szórványos oktatási kísérletként, itt a hagyományos középfokú iskolarendszer felbomlásáról ill. átalakulásáról van szó.

Ez a helyzet indokolta, hogy az Oktatáskutató Intézetben az OTKA támogatásával arra vállalkozunk, hogy empirikus szociológiai eszközökkel kísérjük meg feltárni, hogy milyen céllal és milyen motívumok alapján indult el a szerkezetváltás folyamata, és az elmúlt években milyen gyakorlati tapasztalatokat szereztek a szerkezetváltó iskolák.*

A korai szelekció elve alapján működő szerkezetváltó iskolák kialakulását az előnyös társadalmi helyzetű szülők érdekeinek és a pedagógusok szakmai érdekeinek az egybeesése hívta életre, a demográfiai helyzet kedvező hatásai tették lehetővé, az iskolák közötti verseny láncreakciója serkentette és az önkormányzatok tapasztalatlansága ill. lokálpatriotizmusa támogatta. Mindezek olyan erős motívumok, amelyeknek csak egy határozott koncepcióval rendelkező, társadalompolitikai megfontolásokat követő és a kormányzat részéről egyértelműen képviselt oktatáspolitikai vehetett volna gátat, amely a véleményformáló értelmiségi rétegek ellenszenvének ódiúmat is fel merete volna vállalni egy kevésbé szelektív, demokratikusabb társadalmat ígérő egységes oktatási rendszer kialakításának érdekében. Miután a rendszerváltás utáni években nem ilyen politikát képviselt a kormányzat, 1995-re a magyar iskolarendszerben immár „adottsággá” vált a hagyományos iskolaszervezet felbomlása.

A szerkezetváltás nagy fellendülése a rendszerváltást követő első évekre tehető. Az általunk vizsgált szerkezetváltó iskolák 9%-a 89–90-ben, tehát még a rendszerváltás előtt, kísérleti céllal vezette be az új szerkezetű oktatást. Az 1991/92-es tanévben a vizsgált iskolák 23%-a, az 1992/93-as tanévben pedig 39%-uk vállalkozott az új szerkezetű oktatásra. Ehhez képest az 1993/94-es tanévben már némi megtorpanás tapasztalható, ekkor az iskoláknak már csak a 29%-a kezdett bele a szerkezetváltásba.

Az 90-es évek elején a szerkezetváltás a nagyvárosokból indult ki és fokozatosan terjedt a kisebb települések felé (az első évben a legtöbb szerkezetváltó iskola még budapesti volt, a második évben megyeszékhelyi, a harmadik évben már a városi iskolák vezették a sort, a negyedikben pedig a kisvárosiak voltak a legtöbben).

---

* 1993-ban a 70 szerkezetváltó iskola igazgatójával készítettünk kérdőíves adatfelvételt, 1994-ben pedig egy kisebb mintán (20 esetben) a szerkezetváltó iskolák önkormányzati tisztségviselőivel folytattunk interjúfelvételt. Ugyanebben az évben 572 szerkezetváltó osztályba járó gyerek szüleinek is kitöltöttünk kérdőíveket.

A szerkezetváltás az első években nem egyszerűen a nagyvárosi, hanem emellett a magas presztízsű iskolák kiváltsága is volt és csak fokozatosan érte el az alacsonyabb presztízsű intézményeket (89–90-ben még nem találunk „közepes” presztízsű iskolát a szerkezetváltók között, 91-ben már 4 ilyen iskola változtatta meg a szerkezetet, 92-ben már 7 és 93-ban is 7).

Kutatásunk során megkérdeztük az igazgatóktól, hogy kinek a javaslatára történt a szerkezetváltás bevezetése. A válaszokból az derül ki, hogy ez a legtöbb esetben egyértelműen az iskolák (az igazgatók és a tantestületek) ambíciója volt. Mindössze az esetek 10%-ában említették a szülőket a kezdeményezők között, az önkormányzatoknak pedig jóformán alig volt szerepük a szerkezetváltás kezdeményezésében. Az ő szerepük arra korlátozódott, hogy zöld utat engedjenek az intézményi ambícióknak.

I. TÁBLA

Ki javasolta a szerkezetváltás bevezetését (több válaszlehetőség (az összes iskola százalékában, N=70)

Javaslattevő	N	%
Igazgató	48	68,6
Tantestület	45	64,3
Munkaközösség vezetők	7	10,0
Szülők	8	11,4
Fenntartó	2	2,9

Az iskolaszerkezet átalakításának igénye a fenntartó önkormányzatok tapasztalatai szerint is valamennyi esetben az iskolák részéről jelentkezett. A szerkezetátalakítás ambícióját az önkormányzati tisztségviselők az alábbi okokkal magyarázták.

Túlélési stratégiák

Az iskolák többsége esetében azért került sor a szerkezetváltásra, mert ezen az úton látták elkerülhetőnek a demográfiai hullámvölgy okozta egzisztenciális fenyegetettséget, a folyamatos gyereklétszám csökkenést, és az ezzel szükségképpen együtt járó pedagógus-elbocsátásokat.

Más esetekben a szerkezetváltás egyszerűen az oktatási szolgáltatások kínálatának a bővítését jelentette. Előfordult, hogy az adott iskola először különböző tagozatok és fakultációk indításával, majd kéttannyelvű oktatással próbálkozott, és ha már az sem volt elég vonzó, akkor tért át valamelyik szerkezetváltó modellre. Ezekben az esetekben is az állt a szerkezetváltás háttérében, hogy az iskola versenyképes akart maradni, ill. a csökkenő gyereklétszám mellett is meg akarta őrizni a népszerűségét.

Előfordult, hogy a szerkezetváltással az iskola az intézmény stabilitását ill. nélkülözhetetlenségét kívánta biztosítani. A csökkenő gyereklétszám miatt, mint egy átlagos iskola a sok közül, könnyebben feleslegessé válhatott volna a fenntartó szemében, mint egy szerkezetváltó iskola, amelyben speciális szolgáltatást nyújtanak a gyerekeknek. Nem véletlen, hogy az 1994–95-ös iskolabezárási hullámnak egyetlen szerkezetváltó iskola sem esett áldozatul.*

A jelentkezéskért folytatott „vetélkedés” egy-egy régióban szabályos szerkezetváltási láncreakciót indított el. Miután egyik iskola sem akart alulmaradni a versenyben, a szomszédos kisvárosok iskolái viszonylag kis földrajzi távolságon belül is sorra indították a 6 és 8 osztályos gimnáziumi osztályokat.

* Iskolaszékek a mérlegen (Kutatási beszámoló). Készítették: Fehérvári Anikó, Liskó Ilona, Tót Éva. Bp., OI, 1995. (Kézirat)

Elitista ambíciók

Az iskolák többsége számára a szerkezetváltás bevezetése azért kínálkozott jó megoldásnak, mert ettől nem csupán a gyereklétszám stabilizálása, hanem az oktatás színvonalának emelése is remélhető volt. Vagyis a szerkezetváltó gimnáziumok nem egyszerűen a jelentkezők számát akarták növelni, hanem kifejezetten a jó képességű jelentkezőket akarták biztosítani az iskola számára.

Ennek az volt a feltétele, hogy a szerkezetátalakítás a legtöbb helyen szigorú felvételi vizsga bevezetésével járt együtt, ami képességek és felkészültség szempontjából alaposan megszűrte a jelentkezőket. Már az első években kiderült, hogy a felvételi vizsgán átjutó jó képességű gyerekekkel az átlagosnál hatékonyabb és jobb színvonalú képzésre nyílik lehetőség.

A felvételi vizsgák eredményei (csakúgy, mint az iskolai teljesítmény általában) azonban nemcsak a gyerekek képességeivel mutatnak szoros korrelációt, hanem származásukkal, ill. családjuk társadalmi helyzetével is. Ahogy általában az iskolai teljesítménymérésekből, a felvételi vizsgák eredményeiből is az derül ki, hogy a magasabban képzett szülők gyerekeinek, ill. a kiegyensúlyozottabb családokban felnőtt, és kulturális szempontból „gazdagabb” körülmények között élő gyerekeknek nagyobb esélyük van a jó felvételi eredményekre. Ennek következtében a felvételi vizsgák szükségképpen társadalmi szempontból is szelektálnak, és így válnak a szerkezetváltó iskolák minden erre irányuló előzetes szándék vagy deklaráció nélkül is az elitképzés színtereivé.

II. TÁBLA

A szerkezetváltó osztályokba járó gyerekek szüleinek iskolai végzettsége

Legmagasabb iskolai végzettség	Apa		Anya	
	N	%	N	%
8 általános	15	2,6	26	4,5
Szakmunkásképző	121	21,2	62	10,8
Szakközépiskola, technikum	119	20,8	108	18,9
Gimnázium	63	11,0	122	21,3
Főiskola	81	14,2	147	25,7
Egyetem	150	26,2	99	17,3
Nincs válasz	23	4,0	8	1,4
Összesen	572	100,0	572	100,0

Azok a szerkezetváltó iskolák tehát, amelyek kifejezetten a „tehetség gondozást” tűzték ki célul abból a megfontolásból kiindulva, hogy a tehetséges gyerekeket szegregáltan oktatva jobb eredményeket lehet elérni, lényegében bevallottan, vagy anélkül, az elitképzés irányába indultak el.

Az ilyen célkitűzéssel induló szerkezetváltó iskolák főként a gyerekeik iskoláztatását fontosnak tartó értelmiségi és középosztályi szülők körében számíthattak kedvező fogadtatásra, akiknek a számára vonzó perspektívát jelentett, hogy gyerekeik „átlagos” és „gyenge” képességű általános iskolai osztálytársaik köréből kiemelkedve, minél korábban jó színvonalú középiskolákba kerülnek, ahol a képességeiknek megfelelő gyorsabb tempóban sajátíthatják el a tananyagot és ahonnan reményeik szerint egyenes út vezet a sikeres felsőfokú vizsgához.

III. TÁBLA

A szerkezetváltó iskolák előnyei a szülők szerint (az összes kérdezett százalékában, N=572)

Előnyök	N	%
Magasabbak a követelmények	303	53,0
Jobb képességű gyerekek járnak az osztályba	263	46,0
Jobb a tananyag felépítése	260	45,5
Biztosított a gyerek helye az érettségig	231	40,4
Nagyobb az esélye felsőfokú felvétellel	226	39,5
Nem okoz törést az iskolaváltoztatás	159	27,8
Színvonalasabb a nyelvoktatás	149	26,0
Ugyanaz a tanár hosszabb ideig tanítja	80	14,0
Jobbak a tanárok	70	12,2

Pedagógiai megfontolások

Kétségtelen, hogy az iskolák egy részénél pedagógiai és pszichológiai megfontolások is erősítették a szerkezetváltás ambícióját (főként azoknál az iskoláknál, amelyek maguk készítették el szerkezetváltó tanterveiket).

A szakmai érvek egy része a tantervekre vonatkozott. A szerkezetváltás mindenütt új, lineáris tanterv bevezetésével járt együtt, amelynek a segítségével kiküszöbölhető volt az általános iskolai és a középiskolai tananyag korábban előírt megismétlése. Az iskolák többsége azt remélte, hogy a lineáris tanterv bevezetésével (ill. a tananyag újratanításának kiküszöbölésével) idő szabadul fel arra a célra, hogy a gyerekeket a korábbiánál jobban felkészítsék a továbbtanulásra ill. a felsőfokú felvételi vizsgákra.

A szakmai érvek másik csoportjába a pszichológiai megfontolások sorolhatók. Ide tartozik az az előny, hogy 14 éves korban nem kell a gyerekeknek új iskolába iratkozniuk, ill. nem jelent törést számukra a kamaszkori iskolaváltoztatás. Ide sorolhatók azok az érvek, amelyek az absztrakciós készség és az érdeklődés fejlődésében a 12 éves kort tekintik fejlődéslelektani határnak. És ide tartozik az az érv is, hogy az egy iskolában eltöltött hosszabb tanulmányi idő alatt nevelési szempontból is jobb eredményekre lehet számítani.

De hogy az új szerkezetre való áttérésben mennyire nem a szakmai megfontolások voltak a döntőek, azt ékesen bizonyítja, hogy bár kétségtelenül kialakult a 6 osztályos és a 8 osztályos gimnáziumi szerkezet hívóinek tábora, jó néhány esetben előfordult, hogy az iskola nem a hatékonynak tartott szerkezethez, hanem magához a szerkezetváltáshoz ragaszkodott. Ezekben az iskolákban előbb döntötték el, hogy megváltoztatják a hagyományos iskolaszervezetet, mint mielőtt eldöntötték volna, hogy milyen szerkezetre térnek át.

Amikor az igazgatókat arról faggattuk, hogy milyen célokat akartak megvalósítani a szerkezetváltás bevezetésével, az derült ki, hogy a legtöbb iskolában az oktatás minőségének és hatékonyságának a javulását várták ettől a változástól (jobb minőségű oktatást, jobb továbbtanulási arányokat). Az iskolák egy ötödében szerepelt a bevallott célkitűzések között az elitoktatás, ill. a tehetséggondozás. Viszonylag kevesen említették a célok között az oktatás tartalmának modernizálását (tanterv átalakítás) és még kevesebben a gyerekek terhelésének a csökkentését. Az intézmény stabilizálását szolgáló célkitűzések (presztízs növekedés, létszámmegőrzés) csak igen ritkán szerepeltek a deklarált célmeghatározások között.

IV. TÁBLA

Mi várható a szerkezetváltás bevezetésétől (az összes iskola százalékában, N=70)

Várható eredmények	Amikor tervezték		Jelenleg	
	N	%	N	%
Jobb minőségű oktatás	29	41,4	49	70,0
Tehetséggondozás	24	34,3	18	25,7
Jobb továbbtanulási arány	14	20,0	24	34,3
A tanterv átalakítása	12	17,1	5	7,1
A terhelés csökkentése	11	15,7	18	25,7
Presztízs növekedés	8	11,4	10	14,3
Létszámmegőrzés	7	10,0	2	2,9

A tehetséggondozást az átlagosnál gyakrabban említették a célkitűzések között a magas presztízsű iskolák, ill. a tiszta típusú gimnáziumok. Az iskola presztízsének az emelését viszont az átlagosnál gyakrabban említették a közepes presztízsű iskolák, a vegyes típusú iskolák és a kisvárosi iskolák. A tanulólétszám megőrzése pedig ugyancsak a közepes presztízsű iskolák, az általános iskolák és a kisvárosi iskolák esetében szerepelt a leggyakrabban a szerkezetváltás célkitűzései között.

A szerkezetváltás bevezetésétől tehát a különböző típusú iskolák korántsem ugyanazt várták. Azok a nagyvárosi gimnáziumok, amelyek már korábban kivívták jó hírüket, az elitoktatás felé tettek egy határozott lépést a szerkezet átalakításával, a közepes nivójú kisvárosi iskolák (ill. a vegyes profilú iskolák és az általános iskolák) viszont ezúton kívánták a presztízsüket emelni, ill. gyereklétszámukat és ezáltal az iskola helyzetét is stabilizálni.

Az iskolák ill. a tantestületek szerkezetváltó ambíciói azonban nem lehettek volna sikeresek ha nem lett volna szülői igény az új szolgáltatás iránt. A szerkezetváltó iskolák felvételi adatai arról tanúskodnak, hogy az ilyen osztályok célkitűzései találkoztak a szülők egy részének igényeivel, és a szerkezetváltó osztályok többségébe évek óta nagy a túljelentkezés.

V. TÁBLA

A szerkezetváltó iskolákba felvettek átlagos aránya évenként szerkezeti modell szerint (a jelentkezők %-ában)

Modell	1991	1992	1993	1994
8 osztályos	36,1	33,9	48,6	46,7
6 osztályos	-	42,1	42,4	55,1

VI. TÁBLA

Megbánta-e a szülő hogy átírta a gyerekeit a szerkezetváltó osztályba

	N	%
Nem	507	88,6
Igen	17	3,0
Nincs válasz	48	8,4
Összesen	572	100,0

A szülőkkel készített kérdőívekből az olvasható ki, hogy a szerkezetváltó programok főként olyan értelmiségi és ambiciózus középosztályi szülőknek felelnek meg, akiknek fontos a gyerekek iskoláztatása, és akik megtalálják a módját annak, hogy hogyan valósítsák meg elképzeléseiket. Ennek a rétegnek az iskoláztatási attitűdjét mindig is az igényesség, a tudá-

tosság és az áldozatkészség jellemezte. Ők azok a szülők, akik még az egalitáriánus szocialista oktatáspolitikai „fénykorában” is megtalálták azokat az extra szolgáltatásokat az állami iskolákban, amelyekkel gyerekeiket előnyökhöz juttathatták, és ők azok, akik a rendszerváltás után is akartak és tudnak is élni az iskolarendszer differenciálódásából származó új lehetőségekkel.

Liskó Ilona

AZ EGYETEMISTÁK ÉLETSTÍLUSA ÉS POLITIKAI CSELEKVÉSI MINTÁI

Kutatásunk során úgy gondoltuk, hogy a társadalmi átalakulás és az ifjúsági korszakváltás szempontjából is kiemelt fontosságú az egyetemisták vizsgálata.* Empirikus vizsgálatunk a következő fontosabb kérdéscsoportra terjedt ki: az egyetemisták családi háttere, értékorientációja, énidentitása, az énidentitás és a fogyasztási preferenciák, ifjúsági csoportstílusok, és politikai cselekvési minták

Az egyetemisták családi háttere

Az egyetemisták családi hátterében lényeges változást jelent a gazdasági tőke szerepének felértékelődése. Ez összefügg azzal, hogy a magas, de különösen a közepes kulturális tőkével rendelkező szülők nagy arányban váltak vállalkozóvá, amely a hagyományos vertikálisan hierarchikus szocialista társadalmi szerkezet horizontális kiszélesedését, a kapitalista társadalmi szerkezet kialakulását mutatja. Az egyetemisták családi hátterének polgárosodottabb voltát jól mutatja az anyagi és modern fogyasztási javakkal való ellátottsága.

Az egyetemisták családi hátterében meghatározó a szülők magas iskolázottsága, amely párosul a modern fogyasztási eszközök (elektronika, telekommunikáció) a mindennapi életbe való beépülésével. A modern fogyasztási eszközök (saját TV, saját személyi számítógép) az egyetemisták saját életének is egyre inkább természetes részévé válik. Az egyetemisták mintegy egytizede a családi háttér függvényében saját életvitelre rendelkezik (saját lakás, autó stb.).

Az egyetemisták családi hátterét vizsgálva – a szülők iskolai végzettségét és foglalkozását tekintve – azt találtuk, hogy a gazdasági és kulturális tőke volumen szempontjából a felső és a középosztály szerepe meghatározó. Ezt reprezentálják a kutató intézetek vezetői és munkatársai, kulturális és oktatási intézmények vezetői, a felsőoktatás oktatói, szellemi szabadfoglalkozásúak (írók, újságírók stb.), illetve a diplomások széles csoportja. (A felső réteg 11,6% melyet kiegészítenek a diplomás beosztottak: 24,6%.) A gazdasági tőke volumen felső és középosztályába a felső szintű gazdasági vezetők (bankok, vállalatok igazgatói és managerei és az önálló vállalkozók tartoznak. (14,4%, melynek fele egyéni vállalkozó.) Az alsó középosztály – ide soroltuk a magasán kvalifikált szakmunkásokat, technikusokat, az alsószintű vezetőket és a fehérgallérosokat – aránya 14,2%. A munkás szülők aránya nem éri el a minta

* A mintába került harmadéves egyetemisták, feltételezésünk szerint kifejezésre juttatják a rendszerváltás 1990 évi cezúráját. Háttéradatok hiányában véletlenszerűen választottunk mintát. A mintába Magyarországon a BME, az ELTE, a BKE, a pécsi JPTE és a szegedi JATE került, mely egyetemektől véletlenszerűen 100–100 harmadéves egyetemista kérdőíves lekérdésért terveztük. A magyar egyetemisták közül 417 fő lekérdésért és feldolgozását végeztük el. A magyar egyetemista mintát kiegészítettük egy elit mintával: a Bibó, az Eötvös és a Rajk Szakkollégiumok harmadéves egyetemista hallgatóival. Tervezett mintanagyság: 25–25–50, mindösszesen 100 fő. (Feldolgozásra került 87 fő.) A vizsgálat lebonyolításának időpontja 1994. május.